

Tadeusz SZULC*

OPRAWA POSAGU KRÓLOWYCH W SZLACHECKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

(Streszczenie)

Kontrakt małżeński nakładał na króla obowiązek zabezpieczenia posagu królowej. W szlacheckiej Rzeczypospolitej monarcha nie miał prywatnego majątku. Decyzje o zabezpieczeniu posagu królowej podejmowała Rzeczpospolita czyli stany sejmujące. Po śmierci króla na utrzymanie królowej wdowy uchwalano oprawę wdowią. Zabezpieczenie przyznane Annie Jagiellonce stanowiło rekompensatę za zrzeczenie się przez nią prawa do spadku dynastycznego na rzecz Królestwa Polskiego. Inicjatorem zabezpieczenia posagu w okresie bezkrólewia były zgromadzenia szlacheckie, po elekcji – monarcha, wyjątkowo – sama królowa. Zainteresowani ustanowieniem reformacji byli dyplomaci tego dworu, z którego wywodziła się małżonka króla, zaś w okresie ostatniej elekcji (1764 r.) – dyplomaci rosyjscy. Odbywało się to często w trakcie ostrej walki politycznej między opozycją a królem. Zgoda na uchwalenie oprawy stawała się jedną z form presji wywieranej na władcę, mającą go skłonić do odstąpienia od pewnych zamiarów zagrażających wolnościom szlachty. Okoliczności towarzyszące każdorazowo ustanowieniu zabezpieczenia oprawy królowej były inne. Panujący musiał czasem ponawiać żądanie uchwalenia oprawy dla królowej na następnym sejmie. Praktyka pokazała, że wniosek monarchy, mimo oporu opozycji, rozstrzygany był zwykle po jego myśli.

Słowa kluczowe: posag królowej; intercyza małżeńska; zabezpieczenie posagu królowej; uposażenie królowej; zabezpieczenia majątkowe posagu królowej

Wstęp

Ja, dziewce swej godnego męża a sobie zięcia szukając, patrzę na ród jego, na zacność jego, na zachowanie i dostatek jego; o czym są prawa i zwyczaje ludzkie; to jest: dziewczki mojej prawem polskim godzien ten jest, który rodem równym mnie jest. Zwyczaj też ten w Polsce jest aby wienna pani oprawę swą miała na imieniu męża swego, aby równa oprawa wiana u przywianku jej była¹.

* Dr hab., prof. nadzw. UŁ, Katedra Powszechnej Historii Państwa i Prawa, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki; e-mail: tadeusz_szulc@wp.pl

¹ S. Orzechowski, *Polskie dialogi polityczne (Rozmowa około egzekucyjnej i Quincunx), 1563–1564*, wyd. J. Łoś, z objaśnieniami S. Kota, Kraków 1919, s. 103.

Sumę posagu (wiano) wnoszoną przez żonę do domu męża mąż zabezpieczał na części swojego majątku sumą równą posagowi, zwaną przywiankiem. Obie sumy tworzyły oprawę².

W przypadku małżeństwa królewskiego zachodzą pewne odmienności w stosunku do powyższego opisu – w tym względzie, że król w Rzeczypospolitej nie mógł posiadać własnego majątku. Zabezpieczeniem były dobra należące do Rzeczypospolitej, a na użycie ich należało uzyskać zgodę sejmu.

W konstytucjach sejmowych i w instrukcjach sejmikowych oraz w przekazach pamiętnikarskich sprawa oprawy dla królowej pojawiała się, gdy monarcha wstępował w związek małżeński, po uzgodnieniu przez przedstawicieli zainteresowanych dworów warunków kontraktu małżeńskiego. Kontrakt określał m.in. wysokość posagu panny młodej oraz sposób jego zabezpieczenia przez króla-mażonka. Obok terminu „oprawa” w źródłach używane były zwroty „wniosek Krolowy”³, „reforma posagu”⁴, „opatrzenie”⁵, „prowizja”⁵, zaś w języku łacińskim „*reformatio*”⁶, „*reformatio dotis*”⁷, „*Contradote, seu Donatione propter*

² **Z. Gloger**, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. III, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974, s. 295; **Z. Kaczmarczyk**, **B. Leśnodorski**, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II: *od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, PWN, Warszawa 1966, s. 281.

³ *Kalendarz polski y ruski na rok pański 1758 [...] przez M. Stanisława z Łazow Dunczewskiego wyrachowany w Drukarni Zamoyskiej B. Jana Kantego Patrona K.P. y W.X.L.*, s. 30; **W. Łubieński**, *Historia Polska z opisaniem urzędów polskich przez J.W. Jmści x. [...] pisarza w koronnego teraz arcybiskupa gnieźnieńskiego [...] napisana i na cztery części podzielona [...]*, Wilno 1763, s. 148.

⁴ **T. Ostrowski**, *Prawo cywilne narodu polskiego [...]*, t. I, Warszawa 1787, s. 207.

⁵ *Consens Krola Iego Miłości na prorogacyją cessayi*, [w:] **S. Grodziski**, **I. Dwornicka**, **W. Uruszczak** (red.), *Volumina Constitutionum*, t. II: *1550–1609*, vol. 1: *1550–1585*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005, s. 370; *Dyaryusz konwokacyi Warszawskiej podczas bezkrólewia od d. 16 lipca do 1 sierpnia 1648 odprawującej się* [w:] *Księga pamiętnicza Jakuba Michałowskiego [...]*, Tow. Nauk. Krakowskie, Kraków 1864, nr 54, s. 131. Autorzy *Słownika polszczyzny XVI wieku* wśród wielu znaczeń tych terminów podają synonim „oprawy”, **M.R. Mayenowa** (red.), *Słownik Polszczyzny XVI wieku*, t. XXI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 476–479, s.v. *Opatrzenie*; *ibidem*, t. XXX, Warszawa 2002, s. 476–477, s.v. *Prowizja*.

⁶ *Regni Poloniae ius publicum a Nicolao de Chwalkowo Chwalkowski [...] per alteram editionem aucto exhibitum Regiomontani (1684)*, s. 61; *Ius Regni Poloniae [...] in quatuor libris et duos tomos distractum a Nicola Zalasowski VI.D. [...]*, Posnaniae 1699, s. 426; *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, t. 1, cz. 1–2, wyd. M. Dogiel, Vilno 1758, dok. LXXXIV *Pacta matrimonialia inter Sigismundum III [...] ac Rudolphum II Imperatorem*, s. 273; *ibidem*, dok. XCV *Pacta matrimonialia inter Sigismundum III [...] ac [...] Constantia Carole Archiducis Austriae Filiam*, s. 288; **W. Skrzetuski**, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. I, Warszawa 1782, s. 121, 125; **A. Winiarz**, *Polskie prawo majątkowo-małżeńskie w wiekach średnich*, Rozprawy i Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności 1899/XXXVII, s. 210–211.

⁷ **T. Ostrowski**, *Prawo...*, s. 207.

*Nuptias*⁸. Oprawa nie była dobrem, z którego wspólnie korzystali małżonkowie, służyła tylko żonie. Królowa otrzymywała prawo do dóbr oprawnych z poszanowaniem praw aktualnych użytkowników, w rezultacie dochodów z nich nie uzyskiwała, dopóki żył ich tenutariusz⁹. Po śmierci króla, królowa przez cały czas trwania wdowieństwa zachowuje „[...] pełną władzę użytkowania i korzystania ze wszystkich Ziem, Włości, Dominiów, Miast, Miasteczek i Dóbr zapisanych, i wyznaczonych jej na Posag i Oprawę, a także prezent ślubny” (tłum. własne – T.S.)¹⁰. Poddani z dóbr oprawnych obowiązani byli uiszczać podatki uchwalone przez sejm, jak i świadczyć podwoły zgodnie z obowiązującym zwyczajem.

Problem oprawienia posagu królowej nie był przedmiotem szerszego zainteresowania literatury prawnohistorycznej, zajmowano się przede wszystkim małżeństwami szlacheckimi. Dawnemu prawu majątkowemu małżeńskiemu poświęcone są dwie dziewiętnastowieczne prace, jedna autorstwa Włodzimierza Spasowicza, druga Alojzego Winiarza¹¹. Autorzy traktują między innymi o oprawie jako instytucji prawa małżeńskiego, kończąc rozważania na XVI wieku. Analogicznie Władysław Abraham, Bogdan Lesiński i Maria Koczerska traktują o prawie małżeńskim w wiekach średnich, uwzględniając po części późne średniowiecze¹². Oprawę szlachcianek z rodów magnackich na Litwie w XVIII w. zajęli się Teresa Zielińska i Mariusz Lubczyński, przy okazji omawiania zawierania małżeństw szlacheckich w świetle przedślubnych intercyz na przełomie XVII i XVIII wieku¹³. Wymienieni autorzy nie zajmują się oprawą żon królewskich. Przemysław Dąbkowski, omawiając dawne prawo małżeńskie, kwestię oprawy

⁸ *Codex Diplomaticus...*, s. 273–274; *Pacta matrimonialia...*, s. 288–289.

⁹ **U. Augustyniak**, *Wazowie i „królowie rodacy”*. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku, Semper, Warszawa 1999, s. 141.

¹⁰ *Codex Diplomaticus...*, s. 273–274.

¹¹ **W. Spasowicz**, *O stosunkach majątkowych między małżonkami wedle dawnego prawa polskiego*, [w:] **idem**, *Pisma*, t. IV, Petersburg 1892, s. 1–49; **A. Winiarz**, *Polskie prawo...*, s. 159–224 i n.

¹² **W. Abraham**, *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim*, Studya Nad Historią Prawa Polskiego wyd. pod red. O. Balzera, t. IX, Lwów 1925, s. 95–110; **B. Lesiński**, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Ossolineum, Wrocław 1956, s. 90–120; **M. Koczerska**, *Zawarcie małżeństwa wśród szlachty w Polsce późnego średniowiecza*, Przegląd Historyczny 1975/LXVI/1, s. 1–22.

¹³ **T. Zielińska**, *Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII wieku*, *Kwartalnik Historyczny* 1989/XCV/1–2, s. 93–108; **M. Lubczyński**, *Zawieranie małżeństw przez szlachtę w świetle intercyz przedślubnych oblatowanych w krakowskich księgach grodzkich w latach 1680–1730*, [w:] **H. Suchojad** (red.), *Wesele, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, Semper, Warszawa 2001, s. 137–155.

królowych ujął marginesowo¹⁴. Podobnie powierzchownie traktują ten problem autorzy piszący o królu i królowej w dawnej Polsce. Ostatnio kwestię tę poruszyła Izabela Lewandowska-Malec, ograniczając się do przedstawienia zabezpieczenia majątkowego żon Zygmunta III¹⁵. Istnieje zatem potrzeba omówienia tego problemu całościowo dla wszystkich żon polskich monarchów elekcyjnych: Anny Jagiellonki, Anny Habsburżanki, Konstancji Habsburg, Cecylii Renaty, Marii Ludwiki, Eleonory Habsburg, Marii Kazimiery Sobieskiej, Krystyny Eberhardyny oraz Marii Józefy.

Celem artykułu jest ukazanie procesu ustanawiania oprawy dla małżonek królewskich na sejmach Rzeczypospolitej szlacheckiej. Jego podstawę stanowią źródła drukowane¹⁶.

1. Inicjator oprawienia posagu

Inicjatorami oprawienia posagu królowych są zgromadzenia szlacheckie, król bądź królowa.

1.1. Zgromadzenia szlacheckie

Po śmierci Zygmunta Augusta, w trakcie dwóch pierwszych bezkrólewii, z uwagi na próżnię polityczną, jaka powstała wskutek braku monarchy, decyzje w sprawach ogólnopaństwowych, w tym i w sprawach dotyczących Anny Jagiellonki, przeszły w ręce zgromadzeń szlacheckich¹⁷. Po elekcji Henryka Walezego,

¹⁴ **P. Dąbkowski**, *Prawo prywatne polskie*, t. I, Tow. do Popierania Nauki Polskiej, Lwów 1910, s. 447–448.

¹⁵ **I. Lewandowska-Malec**, *Zabezpieczenie majątkowe królowych polskich na przełomie XVI i XVII w. Oprawa wiana Anny i Konstancji z Habsburgów*, [w:] **M. Mikula** (red.), *Prawo blisko człowieka. Z dziejów prawa rodzinnego i spadkowego*, Materiały konferencji zorganizowanej przez Sekcję Historii Państwa i Prawa Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ, Kraków 7–8 marca 2007 r., Wyd. UJ, Kraków 2008, s. 37–46.

¹⁶ Konstytucje i diariusze sejmowe, instrukcje sejmikowe, kroniki, pamiętniki i prace pióra: Światosława Orzelskiego, Marcina Bielskiego, Rajnolda Hejdensztejna, Pawła Piaseckiego, Albrechta Stanisława Radziwiłła, Stanisława Oświęcima, Wawrzyńca Jana Rudawskiego, Mikołaja Jemiołowskiego, Wespazjana Kochowskiego, Mikołaja Chwałkowskiego, Mikołaja Jemiołowskiego, Stanisława Duńczewskiego, Gotfrieda Lengnicha, Georg'a Daniela Seyler, *Jean-Baptiste Desroches de Parthenay*, Macieja Dogiela, Władysława Łubińskiego, X. Wincentego Skrzetuskiego.

¹⁷ **W. Sobociński**, *Pakta konwenta. Studium z historii prawa polskiego*, Wyd. UJ, Kraków 1939, s. 92 i n.; **E. Dubas-Urwanowicz**, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych*

w pierwszej wersji paktów konwentów, wśród różnych zobowiązań elekta względem Rzeczypospolitej zamieszczono zalecenie poślubienia Anny Jagiellonki¹⁸. Warunek ten pominięto w ostatecznej wersji owych paktów¹⁹. Postawa Walezego ostatecznie rozwiła nadzieję Anny Jagiellonki na ten związek²⁰; do ślubu nie doszło, a sprawa oprawy nie była w ogóle poruszana.

Na sejmie koronacyjnym (kwiecień 1576 roku), w oczekiwaniu na zbliżający się termin koronacji (1 maja 1576 roku), potrzebę uregulowania oprawy dla Anny Jagiellonki podniósł Stanisław Karnkowski, biskup kujawski. Stwierdził on, że należałoby „zwyczajem przyjętym względem innych Królowych zapisać jej pewną oprawę”²¹. Wniosek ten jednak nie został rozpatrzony. W pierwszej kolejności należało uzyskać od „Infantki [...] bezwarunkowe zrzeczenie się majątków po matce”, królowej Bonie i po bracie, królu Zygmuncie II Auguście²².

Z podobnym przypadkiem spotykamy się w okresie bezkrólewia po śmierci Władysława IV. W trakcie obrad sejmu konwokacyjnego 1648 roku, na jednym z posiedzeń Bogusław Leszczyński, marszałek poselski, wystąpił z wnioskiem, aby „z strony reformacyej i prowizyey Królowey Jejmości [...] dać słuszną konsolacją”²³. Wniosek podyktowany był tym, że królowa, jak wspomniano,

bezkrólewiach po śmierci Zygmunta Augusta, Wyd. Uniw. w Białymstoku, Białystok 1998, s. 46–50, 86–87, 100–102, 122, 124, 159; **J. Dziegielewski**, *Proces tworzenia staropolskiego ustroju politycznego i uwarunkowania jego dekonstrukcji*, [w:] **idem**, *O ustroju, decydentach i dysydentach. Studia z dziejów pierwszej Rzeczypospolitej*, Drukarnia Pijarów, Kraków 2011, s. 32–33.

¹⁸ **J. Szujski**, *Dzieje Polski*, t. III: *Królowie wolno obrani*, cz. I: *r. 1572–1668*, [w:] *Dzieła Józefa Szujskiego*, Serya II, t. III, Kraków 1894, s. 32; **W Sobociński**, *Pakta...*, s. 1. Warunek, aby przyszedł król pojął królową Annę za żonę, został wysunięty przez Jana Chodkiewicza w imieniu Wielkiego Księstwa Litewskiego jeszcze przed proklamacją Henryka Walezego na króla Polski dokonaną 16 maja 1573 r. W czasie drugiego bezkrólewia podobny warunek wysunęli senatorzy litewscy wobec arcyksięcia Ernesta Habsburga. **H. Lulewicz**, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Neriton, Warszawa 2002, s. 139–140, 194–195, 216, 224–225, 231–232, 234.

¹⁹ **M. Serwański**, *Henryk III Walezy w Polsce. Stosunki polsko-francuskie w latach 1566–1576*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976, s. 66–67, 103; **M. Bogucka**, *Anna Jagiellonka*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1994, s. 92–97.

²⁰ **M. Serwański**, *Henryk III...*, s. 66–67, 103, 153, 176; **S. Grzybowski**, *Henryk Walezy*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985, s. 96; **M. Bogucka**, *Anna...*, s. 110.

²¹ **Ś. Orzelski**, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576 [...]*, t. III, wyd. Wł. Spasowicz, Petersburg i Mohilew 1856, s. 205.

²² *Ibidem*, s. 205 i n.

²³ *Dyaryusz konwokacji...*, s. 131.

nie otrzymywała z dóbr oprawnych żadnych dochodów dopóki żył aktualny tenentariusz dóbr²⁴.

Inicjatorem uregulowania oprawy wdowiej królowej Eleonory po śmierci króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego byli: uczestnicząca w elekcji szlachta i senatorzy, którzy układali pakta konwenta dla nowego króla²⁵. Podobnie było z oprawą żon królów Stanisława Leszczyńskiego i Augusta III Sasa. Stanisław August Poniatowski był stanu wolnego. O uregulowaniu sprawy małżeństwa i oprawy posagu przyszłej jego małżonki zdecydowali rosyjscy dyplomaci i Czartoryscy na sejmie konwokacyjnym 1764 roku, którzy wywierali wpływ na ułożenie tekstu paktów konwentów²⁶.

1.2. Król

Za panowania dynastii Jagiellonów monarcha decydował o wyznaczeniu oprawy²⁷. W okresie monarchii elekcyjnej król nie mógł mieć prywatnego majątku, w związku z tym obowiązek zabezpieczenia posagu wnoszonego przez królową Rzeczypospolita brała na siebie. Po zakończeniu *interregnum* podmiotem występującym o to zabezpieczenie był monarcha. O wyznaczenie oprawy Annie Jagiellonce wystąpił król Stefan Batory; miało to miejsce pięć lat po jego koronacji²⁸. Za dynastii Wazów kolejni panujący inicjowali starania o oprawę posagu swych żon. Zygmunt III Waza, po zawarciu w czerwcu 1592 roku związku małżeńskiego z Anną Habsburżanką, zwrócił się jesienią tego roku do sejmików przedsejmowych z prośbą o wyznaczenie dóbr oprawnych jego żonie. Monarcha żądał, aby „WMć to przedsię wzięli i posłom swym na sejm walne zlecili, aby za konsensem wszech WMciów pewne w Koronie i W. Ks. Litewskim według konstytucyj, dobra beły mianowane, na którychby oprawa królowej JejMci, Małżonce JKMci, miała być uczyniona”²⁹. Zygmunt III uznał, że szlachta nie

²⁴ U. Augustyniak, *Wazowie...*, s. 141.

²⁵ W. Sobociński, *Pakta...*, s. 98.

²⁶ Z. Zielińska, *Polska w okowach „systemu północnego” 1763–1766*, Arkana, Kraków 2012, s. 180–181, 185.

²⁷ G. Lengnich, *Prawo pospolite Królestwa Polskiego* [...], t. I, Kraków 1761, s. 548; W. Pocięcha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. I, PTPN, Poznań 1949, s. 212–213, 240–241; A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2007, s. 141, 181 i n.

²⁸ Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Avalon, Kraków 2005, s. 159.

²⁹ *Instrukcja Królewska na sejmiki powiatowe*, [w:] *Diariusze i akta sejmowe R. 1591–1592*, (Scriptores Rerum Polonicarum XXI), wyd. E. Barwiński, Kraków 1911, s. 98.

odmówi jego prośbie, z uwagi na powagę urzędu królewskiego i zaufanie do monarchy, jak i dla potwierdzenia dobrych stosunków z domem Habsburgów³⁰.

Po śmierci pierwszej żony, po ponad siedmiu latach, w grudniu 1605 roku, król wstąpił ponownie w związek małżeński. Nastroje szlachty przeciwnej małżeństwu spowodowały, że zabiegi o uchwalenie oprawy podjął on dopiero w roku 1607³¹.

Zabiegi o oprawę dla przyszłej małżonki Władysław IV podjął w 1636 roku, jeszcze przed zawarciem małżeństwa z córką cesarza Rudolfa II. W instrukcji wysłanej na sejmiki monarcha postulował przyznanie mu na ten cel określonych starostw³², ale dezyderat ten nie uzyskał poparcia sejmików. Wkrótce po ślubie z Cecylią Renatą monarcha wystąpił z wnioskiem ustanowienia oprawy dla swej małżonki podczas obrad sejmu 1638 roku³³. Podobnie postąpił w 1646 roku, pojąwszy za żonę Ludwikę Marię Gonzagę. Po śmierci Władysława IV, Ludwika Maria utrzymała się przy dotychczasowej oprawie, wychodząc za mąż za Jana Kazimierza, brata zmarłego króla³⁴. Z uwagi na to, że nie otrzymywała ona dochodów z dóbr oprawnych, przyznanych jej przez sejm za panowania jej poprzedniego męża, król Jan Kazimierz, zażądał przyznania jej prowizji, która wystarczyłaby na jej wydatki dopóki nie zacznie otrzymywać dochodów z tych dóbr³⁵.

Inicjatorem wyznaczenia swej małżonce oprawy był także Michał Korybut Wiśniowiecki, który w styczniu 1670 roku, jeszcze przed zawarciem związku

³⁰ „Nie wątpi tego Król Jmć, że w tej mierze nie zejdzie nic JKMcni ani Królowej Jmci na powinnej chęci Wmciów, gdyż idzie o *dignitatem* Króla Jmci, idzie o *fidem publicam*, idzie o stwierdzenie przyjaźni z domem w chrześcijaństwie tak zacnym a prawie przednim i o uprzątnienie tym łacniejsze tego, w czym się dotąd tam z tej strony Rzpltej dosyć nie stało”, *Diariusze i akta...*, s. 98. Umożliwić to miało zakończenie konfliktu wywołanego wyprawą arcyksięcia Maksymiliana, **I. Lewandowska-Malec**, *Zabezpieczenie majątkowe...*, s. 41.

³¹ *Punkta listu królewskiego do kardynała Bernarda Maciejowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, z Krakowa 7 lutego 1607 i komentarz do poselstwa ze zjazdu kolskiego do kardynała*, [w:] *Akta Sejmikowe Województw Poznańskiego i Kaliskiego* (dalej: ASWPiK), t. I: (1572–1632), cz. 1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, PWN, Poznań 1957, 122, s. 333; **I. Lewandowska-Malec**, *Zabezpieczenia majątkowe...*, s. 44–45.

³² **R. Kołodziej**, *Pierwszy sejm z 1637 roku*, wyd. Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 73–74, 91–92.

³³ *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza*, z rękopisu wyd. K.W. Wójcicki, t. I, Warszawa 1846, s. 251.

³⁴ „Władysława także IV Wdowa, przez drugi ślub, Oprawy swoiey nieutraciła, bo za Krola Jana Kazimierza poszła”, zob. *Prawo pospolite Królestwa Polskiego* przez Gotfryda Lengnicha po łacinie zebrane, przetłumaczone po polsku przez X. Marcina Moszczńskiego [...], t. I, Kraków 1761, s. 554.

³⁵ *Nr 95 Instrukcja na sejmiki przed sejmem koronacyjnym 6 grudnia 1648 r.* [w:] *Księga pamiętnicza Jakuba Michałowskiego...*, s. 217.

małżeńskiego, rozesłał na sejmiki uniwersał, zalecając posłom rozpatrzenie kwestii oprawy podczas zbliżających się obrad sejmowych³⁶.

1.3. Królowa

Inicjatorką starań o oprawę mogła być królowa. Poczynając od Zygmunta III, aż do Michała Korybuta Wiśniowieckiego włącznie, monarchowie wstępowali w związki małżeńskie dopiero po elekcji. W innej sytuacji znajdował się Jan Sobieski. Ożenił się on z Marią Kazimierą d'Arquien, primo voto Zamoyską, w 1665 roku, osiem lat przed wybraniem go na tron³⁷. Po koronacji Marii Kazimiery w lutym 1676 roku, sprawa oprawienia jej wiana nie była przedmiotem obrad sejmowych aż do roku 1678.

Zasadą było, że kobieta nie mogła mieć równocześnie dwóch opraw z dwóch różnych małżeństw. Wdowa wchodząca w powtórny związek małżeński nie otrzymywała od drugiego męża zapisu³⁸, dopóki nie uregulowała spraw majątkowych z rodziną zmarłego męża. Prawo dozwalało jej wstąpić w nowy związek małżeński dopiero po upływie sześciu miesięcy od dnia śmierci poprzedniego męża, pod groźbą utraty zapisanego wiana³⁹. Spór między krewnymi ordynata Zamoyskiego a Marią Kazimierą, która jako wdowa miała prawa do określonej części spadku, rozstrzygnął w 1666 roku sąd sejmowy, który skłonił strony do polubownego załatwienia sprawy. Marysienka Sobieska otrzymała połowę sumy przysądzonej jej wyrokiem sądu sejmowego, czyli 400 000 złp⁴⁰.

Kwestii oprawy królowej Marysienki Sobieskiej nie poruszono ani na sejmie koronacyjnym, ani na następnym – w 1677 roku. Pominięto ją również w królewskiej instrukcji rozesłanej na sejmiki przed sejmem 1678 roku⁴¹. Tym niemniej sejmik brzeski zobowiązał swoich posłów, aby w trakcie obrad sejmowych zajęli

³⁶ *Uniwersał króla Michała o małżeństwie jego wydany 24. stycznia 1670*, [w:] **W. Kochowski**, *Roczników polskich klimakter IV obejmujący dzieje Polski pod panowaniem Króla Michała [...]*, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1853, s. 359–361. Ślub miał miejsce zaś 27 lutego 1670 r., **E. Rudzki**, *Polskie królowe. Żony królów elekcyjnych*, t. II, Novum, Warszawa 1987, s. 169.

³⁷ **Z. Wójcik**, *Jan Sobieski 1629–1696*, PIW, Warszawa 1983, s. 100–101.

³⁸ **W. Spasowicz**, *O stosunkach...*, s. 45, za nim **P. Dąbkowski**, *Prawo...*, t. I, s. 451.

³⁹ **W. Spasowicz**, *O stosunkach...*, s. 47.

⁴⁰ **Z. Wójcik**, *Jan Sobieski...*, s. 122–123; zdaniem M. Komarzyńskiego, Marysienka uzyskała 450 000 zł, zob. **M. Komarzyński**, *Maria Kazimiera D'Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1983, s. 67; **T. Szulc**, *Status materialny Marii Kazimiery Sobieskiej po jej koronacji*, SPE 2014/91.1, s. 279–203.

⁴¹ **K. Matwijowski**, *Sejm grodzieński 1678–1679*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 909, Historia LXI, Wrocław 1985, s. 112.

się tą kwestią⁴². Nie wiemy, kto był inicjatorem zamieszczenia tego postulatu w instrukcji poselskiej. Podczas sejmku 1678–1679 roku królowa Maria Kazimiera Sobieska postanowiła sama zadbać o swą oprawę, wykorzystując nieobecność dużej grupy posłów, w tym Mikołaja Sieniawskiego, marszałka nadwornego koronnego, którzy byli jej nieprzychylni⁴³. Tym razem w jej imieniu z prośbą do tronu wystąpił kanclerz Andrzej Chryzostom Załuski⁴⁴. Petycja ta została przez monarchę odrzucona. Krystyn Matwijowski stawia pytanie, czy było to celowe posunięcie monarchy? Nie można tego wykluczyć⁴⁵. Wniosek jednak, pod naciskiem królowej, ponowiono i sprawa powróciła pod obrady, wywołując ostrą dyskusję⁴⁶, zakończoną rozstrzygnięciem po myśli królowej.

Elekcji wybierani na tron Polski po Janie III Sobieskim pozostawali już w zawartych wcześniej związkach małżeńskich. Starania o oprawę dla żony króla Augusta II Sasa, Krystyny Eberhardyny, nie wszczęto z uwagi na to, że będąc wyznania luterańskiego, nie mogła być koronowana⁴⁷.

2. Strony biorące udział w ustanawianiu oprawy

W ustanawianiu oprawy dla małżonki królewskiej brali udział: posłowie wybrani na sejmikach szlacheckich na sejm, zaopatrzeni w instrukcje sejmikowe; senatorzy; król, względnie królowa oraz przedstawiciele państwa, z którego pochodziła małżonka królewska. Uchwalanie oprawy posagu odbywało się w toku walki politycznej między monarchą a opozycją.

⁴² *Ibidem*, s. 50–51.

⁴³ **N.A. Salvandy**, *Historja Jana Sobieskiego i Królestwa Polskiego...*, tłum. z francuskiego Wł. Sierakowski, t. 2, Instytut Stauropegiński, Lwów 1861, s. 205.

⁴⁴ **W. Dobiecki**, *Maryja Kazimira Jana Sobieskiego małżonka*, Dzwon Literacki Pismo zbiorowe, t. III, Warszawa 1846, s. 33; **N.A. Salvandy**, *Historja Jana...*, s. 205; **K. Matwijowski**, *Sejm grodzieński...*, s. 94.

⁴⁵ **K. Matwijowski**, *Sejm grodzieński...*, s. 94.

⁴⁶ **L. Rogalski**, *Dzieje Jana III. Sobieskiego króla polskiego* [...], Nakład G.L. Glückberga, Warszawa 1847, s. 113–114; **K. Matwijowski**, *Sejm grodzieński...*, s. 94, 112.

⁴⁷ „Królowa Augusta II żona luterańska nigdy nie została królową, zaślubiona nigdy w Polsce nie była, y w Saxonii, gdzie mieszkała zawsze, życie skończyła”, **G. Lengnich**, *Prawo polskie...*, t. I, s. 529–530; zob. **J. Staszewski**, *August II Mocny*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, s. 84.

2.1. Wyznaczenie oprawy Anny Jagiellonki

Na rok przed śmiercią w 1571 roku, Zygmunt August sporządził testament powołując swoje siostry, Annę i Katarzynę, na spadkobierczynie majątku należącego do dynastii, wyznaczając im zarazem posag⁴⁸. Po śmierci monarchy zjazdy szlacheckie sprawę tego testamentu odłożyły do rozpatrzenia na forum ogólnopaństwowym. Taki charakter miał zjazd w Jędrzejowie (18 stycznia – 1 lutego 1576 r.)⁴⁹, na którym szlachta zdecydowała, że Anna Jagiellonka musi się zrzec wszelkich pretensji do spadku po Zygmuncie II Auguście. Spadek miał przejść we władanie Rzeczypospolitej⁵⁰. Był to warunek jej koronacji po ślubie ze Stefanem Batorym⁵¹. Podobny warunek wobec królowy – rezygnacji z przysługujących jej praw spadkowych do majątku po matce i bracie – wysunęli senatorzy litewscy na zjeździe w Klecku w styczniu 1575 roku⁵². Brak cesji stwarzał niebezpieczeństwo, że z roszczeniem do udziału w spadku wystąpi siostra Anny Jagiellonki, Katarzyna, królowa szwedzka⁵³. Z takimi roszczeniami mogliby wystąpić również sukcesorzy Jadwigi brandenburskiej i Zofii brunszwickiej⁵⁴.

⁴⁸ **M. Bogucka**, *Anna...*, s. 73.

⁴⁹ Znajduje to odzwierciedlenie w wypowiedzi Piotra Zborowskiego: „Wojewoda krakowski odpowiedział, że niniejszy zjazd pod Andrzejowem przedstawia całą Rzplitą, jako takiemu należy mu się prawo równie obrania Infantki Królową, jako i podania jej warunków [...]”, **Ś. Orzelski**, *Bezkrólowia ksiąg...*, s. 66; **E. Opaliński**, *Zjazd w Jędrzejowie w 1576 roku*, *Kwartalnik Historyczny* 2002/CIX/2, s. 17, 37.

⁵⁰ **E. Dubas-Urwanowicz**, *Koronne zjazdy...*, s. 205; **J. Dziegielewski**, *Proces tworzenia...*, s. 33.

⁵¹ „Tego dokładając: iż Królewna Jejmość skoro po ślubie w kościele przed koronacją, cum consensu Krola Iego Miłosci Małzonka swego, ma uczynić liberam recognitionem, rezygnując Koronie wszystko swe, y spadki ktoreby Iej Królewskiej Miłości należeć mogły, a kontrowersyją, abo wątpliwość iaką na potom Koronie uczynić miały”, *Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 1, s. 345 pkt 5; **J. Bartoszewicz**, *Anna Jagiellonka. Dwa tomy w jednym*, Nakład Kazimierza Bartoszewicza, Kraków 1882, s. 417; **W. Kamieniecki**, *Zjazd Jędrzejowski 1576 r.*, [w:] **L. Boratyński** (red.), *Studia historyczne wydane ku czci prof. Wincentego Zakrzewskiego*, Drukarnia UJ, Kraków 1908, s. 199; **M. Bogucka**, *Anna...*, s. 121–122; **E. Dubas-Urwanowicz**, *Koronne zjazdy...*, s. 205.

⁵² **H. Lulewicz**, *Gniewów o unię...*, s. 194–195. Unieważnienia testamentu Zygmunta II Augusta w postanowieniach odnoszących się do zapisu dóbr ziemskich Annie Jagiellonce domagał się sejmik żmudzki obradujący 28 marca 1576 r., *ibidem*, s. 256–257.

⁵³ „Wyprawić do Infantki pewne osoby dla namówienia jej do bezwarunkowego zrzeczenia się majątków, bo jeżeli tego nie uczyni, otworzy się przez to droga Krolowej Szwedzkiej, siestrze jej do dochodzenia spadku”, zob. **Ś. Orzelski**, *Bezkrólowia ksiąg...*, s. 205.

⁵⁴ **A. Sucheni-Grabowska**, *Odbudowa domeny...*, s. 141–142 przypis 1; **M. Bogucka**, *Anna...*, s. 105.

Sprawa oprawy wypłynęła przy okazji żądania Anny Jagiellonki przyznania jej dożywotnio dochodów z całego Mazowsza⁵⁵. Zgodę na nie uzależniono od zrealizowania obietnicy zrzeczenia się spadku⁵⁶. W imieniu królowej, w czasie uroczystości ślubnych Anny Jagiellonki ze Stefanem Batorym, szlachta sporządziła akt zrzeczenia się majątku stosownie do wcześniejszych ustaleń zjazdu w Jędrzejowie. Jak pisze Światosław Orzelski, przybrał on formę wzajemnego przyrzeczenia: Jagiellonka miała się zrzec majątku „pod warunkiem, aby jej zarówno Polacy, jako i Litwini zapewnili [...] oprawę i opatrzenie dożywotnie [...]”⁵⁷. Anna Jagiellonka podpisała akt przed samą koronacją⁵⁸. Nie powtórzyła tego przyrzeczenia po koronacji⁵⁹, w związku z tym, za zgodą monarchy, na sejmie 1576 roku ustanowiona została konstytucja *Consens Króla Jego Miłości na prorogacyą cessayi*⁶⁰, w której postanawiano:

Także y na rezygnacyą, którą Królowa Iey Miłość Małzonka Nasza, uczynić się opisała, gdyby się Iey Krolewskiej Miłości naprzód od Nas y od stanów koronnych, oprawa y opatrzenie takie iakowe tamta prorogacyja zastała, będziem powinni przyzwolić, y obowiązujemy się na to⁶¹.

W tym konkretnym przypadku, sejm wraz z monarchą zgodzili się na jednoznaczowe, wyjątkowe rozwiązanie: rezygnacja z dóbr dynastycznych przez królową skutkować miała przyznaniem jej „oprawy i opatrzenia”.

Światosław Orzelski odnotował: „zrzeczenie się dóbr Królowej na rzecz Korony” nastąpić miało „na następnym sejmie”. Królowej trudno było się z tym pogodzić, uczyniła to dopiero w roku 1581⁶². Anna Jagiellonka ustąpiła ostatecznie praw do dóbr spadkowych na obszarze Litwy, zapisanych na jej rzecz

⁵⁵ **Ś. Orzelski**, *Bezkrólewia ksiąg...*, s. 218.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 223; **H. Schmitt**, *Dzieje narodu polskiego od najdawniejszych do najnowszych czasów*, Drukarnia „Czasu”, Lwów 1866, s. 511; **J. Luciński**, *Rozwój królestwa polskiego w Koronie od schyłku XIV wieku do XVII wieku*, PTPN, Poznań 1970, s. 63; **E. Rudzki**, *Polskie królowe...*, II, s. 27–28.

⁵⁸ *Zrzeczenie się Anny Jagiellonki królowej polskiej wszelkiego prawa do spadku po matce i braćce w Koronie i Litwie, na korzyść Rzeczypospolitej*, [w:] **A. Przeździecki** (wyd.), *Jagiellonki Polskie w XVI. Wieku. Korespondencja Polska...*, t. IV, Kraków 1868, s. 252–254, nr 10; **Ś. Orzelski**, *Bezkrólewia ksiąg...*, s. 224–225; **Z. Wdowiszewski**, *Genealogia Jagiellonów...*, s. 159; **H. Lulewicz**, *Gniewów o unię...*, s. 264.

⁵⁹ „Królowa nieuczyniła należytego zrzeczenia się”, **S. Orzelski**, *Bezkrólewia ksiąg...*, s. 258.

⁶⁰ *Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 1, s. 370 pkt. 2; **Ś. Orzelski**, *Bezkrólewia ksiąg...*, t. III, s. 260.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² **A. Pawiński**, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, (Źródła Dziejowe, t. VIII), Drukarnia Józefa Bergera, Warszawa 1881, s. 226.

przez Zygmunta II Augusta i wszelkich praw do sukcesji, tak w Koronie, jak i Wielkim Księstwie Litewskim⁶³. Król Stefan Batory ustanowił 6 marca tego roku oprawę dla Anny na Mazowszu, taką, jaką miała jej matka⁶⁴. W odpowiedzi sejm uchwalił konstytucję *Oprawa Królowej Jej Miłości Anny*⁶⁵, w której „za radą panów rad, y pozwoleniem posłów ziemskich oboiego narodu” określono dobra mające być oprawnymi – z zastrzeżeniem władzy sądowniczej, mającej nadal przysługiwać królowi i jego następcom, jak również z zachowaniem praw aktualnych posesorów⁶⁶. Konstytucja wprowadzała zasadę ustanawiania oprawy królowej za zgodą stanów na sejmie.

2.2. Okres panowania Wazów

Sejmy za tej dynastii, rozpatrujące m.in. kwestię małżeństwa królewskiego zawartego z Habsburżanką, odbywały się w napiętej atmosferze. Poślubienie przez Zygmunta III arcyksiężniczki Anny poprzedziło ujawnienie tajnych rokowań z Habsburgami, które zakładały możliwość przekazania tronu arcyksięciu Ernestowi. Informacje powyższe wywołały ogromne wzburzenie wśród szlachty i krytykę ze strony kanclerza wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego, pozostającego w ostrej opozycji wobec króla⁶⁷. Zaważyło to na obradach sejmików przedsejmowych. Opozycja antykrólewska rozesłała na sejmiki pismo, w którym postulowała *O sprawie Króla Jmci Małżonki nie mówić, aż się praktykom [próbom porozumienia z arcyksięciem Ernestem – T.S.] zabieży i naprawi [...]*⁶⁸. Zbliżony w brzmieniu był postulat sejmiku bełskiego, w którym domagano się, aby nie wyrażać zgody na oprawę „aż wszystko się około całości Rzpltej od praktyk opatrzy i to, co się nad zwyczaję około małżeństwa stanowienia i wykonania działo, w ryzę nie wprawi [...]⁶⁹. Na sejmiku województwa krakowskiego w Proszowicach wojewoda lubelski Mikołaj Zebrzydowski, krytykując postępo-

⁶³ H. Lulewicz, *Gniewów o unię...*, s. 336.

⁶⁴ Z. Wdowiszewski, *Genealogia...*, s. 159.

⁶⁵ *Volumina Constitutionum*, T. II, vol. 1, s. 453 pkt. 51.

⁶⁶ *Ibidem*. Szczególny charakter oprawy, w postaci „dóbr Xięstwa Mazowieckiego”, przyznanej Annie Jagiellonce podkreślało postanowienie, że na przyszłość oprawa królowych nie może być ustanawiana na tychże dobrach.

⁶⁷ J. Byliński, *Zygmunt III Waza*, [w:] I. Kaniewska (red.), *Królowie elekcijni. Leksykon biograficzny*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1997, s. 50; J. Dziegielewski, *Decydenci i ich odpowiedzialność...*, [w:] idem, *O ustroju, decydentach i...*, s. 68–69.

⁶⁸ *Rada, co się na sejmikach starać się mają bracia, którzy Rzpltą i siebie w całości zatrzymać i ubezpieczyć chcą*, [w:] *Diariusze i akta...*, nr 2, s. 109 przypis 2, zob. s. XII–XIII.

⁶⁹ *Artykuły sejmiku województwa bełskiego*, [w:] *ibidem*, nr 24, s. 198.

wanie monarchy i doradzających mu cudzoziemców, mówił: „Są innych rzeczy wiele, które naprawy potrzebują i ekscesy niemałe: wiemy, że sami niektórzy małżeństwo konkludowali, poselstwo wyprawowali i oprawy bez sejmu pozwalali [...]”⁷⁰. Zebrzydowski potępiał myśl ustanowienia oprawy z pominięciem sejmu. Pogląd ten znalazł wyraz w instrukcji sejmiku w Środzie, w której zalecono posłom udającym się na sejm: „Oprawa Królowej JMci cum consensu Senatorum et Ordinum aby była namówiona i uczyniona [...]”⁷¹; podobnie sejmik wiszeński stanowił, aby: „Oprawa królowej JMci, wedle prawa, z porozumieniem się z inszemi województwy aby na tym sejmie efekt swój wzięła”⁷². Potwierdzają to wypowiedzi osób współczesnych. Marcin Bielski w swej Kronice odnotował: „Oprawa żeby do sejmu była odłożona, na to się wszyscy zgadzali”⁷³. Rajnold Hejdensztein, opisując posiedzenie senatu z 13 kwietnia 1592 r., zapisał analogiczną wypowiedź przeciwników małżeństwa króla z Habsburżanką⁷⁴.

⁷⁰ *Votum Jmci P. Wojewody Lubelskiego w Proszowicach na sejmiku, złożonym pro 8. Augusti in anno 1592 przed sejmem walnym*, [w:] *Diariusze i akta sejmowe R. 1591–1592*, nr 16, s. 167.

⁷¹ *Artykuły na sejmiku średzkim [...] spisane, a pp. posłom województw poznańskiego i kaliskiego na sejm koronny [...] Anno Domini 1592*, [w:] *Diariusze i akta...*, pkt 11, nr 3, s. 111. Podobnie wypowiadali się uczestnicy zjazdu lubelskiego w kwietniu 1592 roku, *ibidem*, s. 45, 49.

⁷² *Artykuły [...] posłom na sejm koronny [...] przez rycerstwo województwa sieradzkiego [...] podane [...] 4 sierpnia roku 1592 spisane*, w: *ibidem*, nr 4, s. 115. Postulat porozumienia się w sprawie oprawy ze szlachtą innych województw zob. *Artykuły ziemi wieluńskiej*, nr 5 pkt 14, s. 120; *Artykuły [...] posłom z sejmiku Radziejowskiego na sejm walny*, nr 7 pkt 4 s. 126; *Artykuły województwa rawskiego*, nr 8, pkt 8 s. 130; *Artykuły na sejmiku powiatowym Drohickim*, nr 13, pkt 5, s. 145; *Instrukcja na sejm walny [...] od województwa Krakowskiego w Proszowicach [...]*, nr 18, s. 173–174 pkt 15; *Artykuły województwa lubelskiego [...] 7 sierpnia 1592 uchwalone*, nr 21 pkt 7, s. 186; *Instrukcja sejmiku powiatowego w Wisni dnia 7 sierpnia 1592 odprawionego*, nr 23, s. 194; *Instrukcja albo artykuły sejmiku Kamienieckiego [...] z województwa podolskiego*, nr 21 pkt 3 s. 202 [w:] *Diariusze i akta...*; *Akta Sejmikowe Województwa Krakowskiego*, t. I: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, PAU, Kraków 1932, nr 62 pkt 3, s. 192. Postulatu porozumienia się w sprawie oprawy dla królowej z innymi sejmikami nie ma w instrukcjach sejmików: łączyckiego nr 6, s. 121 pkt 7; sochaczewskiego nr 9, s. 132 pkt 7; ziemi czerskiej nr 11, s. 137, pkt 6; opatowskiego nr 20, s. 182 akapit trzeci; ziemi halickiej nr 22, s. 190, pkt 3 [w:] *Diariusze i akta...* O oprawie królowej milczy instrukcja sejmiku ziemi łomżyńskiej, nr 12, s. 141–144, *ibidem*.

⁷³ *Kronika Marcina Bielskiego*, t. III (*księga VI wraz z kontynuacją*), wyd. K.J. Turowski, Sanok 1856, s. 1669.

⁷⁴ „Oprawa Królowej nie powinna być wyznaczona gdzie indziej jeno na Sejmie [...] [i] powinna być do Sejmu odłożona”, zob. **R. Hejdensztein**, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, Książ XII, z łac. przetł. M. Gliszczyński, zyciorysem uzupeł. W. Spasowicz, t. I, Petersburg 1857, s. 304.

Burzliwie przebiegał też sejm inkwizycyjny 1592 roku⁷⁵. Wniosek o przyznanie uposażenia Austriaczce zgłoszony przez podkanclerzego ks. Jana Tarnowskiego⁷⁶ nie spotkał się z poparciem. W trakcie obrad, w skrypcie podanym 16 października 1592 r. przez wojewodę krakowskiego Mikołaja Firleja i kanclerza koronnego Jana Zamoyskiego, powtarzano: „oprawa nie ma być, jedno za uchwałą wszech stanów uczyniona”⁷⁷. Wobec pogłosek o zamiarze wyjazdu króla do Szwecji, nie chciano decydować o oprawie⁷⁸. Do sprawy powrócono na kolejnym sejmie w roku 1593. Jak sądził Julian Ursyn Niemcewicz, doszło wówczas do wyciszenia sporu między królem a kanclerzem wielkim koronnym Janem Zamoyskim⁷⁹. W konstytucji sejmowej, traktującej o ustanowieniu oprawy dla królowej, odwoływano się do zasady wyrażonej już w 1581 roku, „Iż wedle konstytucyi Przodka naszego Krola Stefana anni 1581 miało bydź namówione od wszech stanów, na których by dobrach oprawy Królów Polskich miały bydź czynione: tedy za radą Panów Rad, y pozwoleniem wszech stanów oboyga narodów, mianowane y naznaczone tu są na tym seymie [...]”⁸⁰. Stany sejmujące zdecydowały o oprawie małżonki króla. Odzwierciedla ten stan zapiska Marcina Bielskiego, który w kronice pod rokiem 1593 odnotował: „Na tym sejmie [...] Oprawa też królowej młodej wedle potrzeby była pozwolona”⁸¹.

Niechęć wobec utrzymywania kontaktów z Habsburgami ujawniła się w trakcie zawierania kolejnego związku małżeńskiego Zygmunta III z Habsburżanką w 1605 roku. Wybór Konstancji, młodszej siostry zmarłej królowej, wywołał sprzeciw szlachty, obawiającej się intryg szkodliwych dla Rzeczypospolitej, ukrytych przed ogółem szlacheckim, w czasie pertraktacji wysłanników królew-

⁷⁵ Zarzuty wysuwane wobec króla przed, jak i w trakcie sejmu, zob. *Kronika Marcina Bielskiego*, s. 1662–1668, 1675, 1678, 1688; **K. Hartleb**, *Sejm inkwizycyjny r. 1592 (Diariusze i akta...)* Lwów 1912, s. 3 i n.; **K. Lepszy**, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592)*, PAU, Kraków 1939, s. 294, 295, 304, 357 i n.

⁷⁶ *Diariusze i akta...*, s. 346–347; **E. Rudzki**, *Polskie królowe...*, t. II, s. 56.

⁷⁷ *Diariusze i akta...*, s. 311. Podobnie wypowiedziała się opozycja antykrólewska na posiedzeniu senatu 13 kwietnia 1594 roku, zob. **R. Hejdensztejn**, *Dzieje Polski...*, s. 304.

⁷⁸ *Kronika Marcina Bielskiego...*, s. 1688.

⁷⁹ **J.U. Niemcewicz**, *Dzieje panowania Zygmunta III...*, t. I, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1860, s. 135–136.

⁸⁰ *Oprawa krolowej Iey Miłości w: Volumina Constitutionum*, t. II: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, oprac. S. Grodziski, Wydawnictwa Sejmowe, Warszawa 2008, s. 200, pkt. 12.

⁸¹ *Kronika Marcina Bielskiego...*, s. 1700. Informację tę zamieścili Sebastian i Valeria Montelupi w liście do w. ks. Ferdynanda z dnia 21 czerwca 1593 r., zob. *Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich (1576–1609)*, oprac. D. Quirini-Popławska, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 61, nr 40.

skich z Habsburgami w sprawie małżeństwa⁸². Powstałe podejrzenia wpłynęły na odsunięcie wyznaczenia przez sejm oprawy wiana królowej. Przedsejmowy sejmik bełski zapowiedział wręcz, że nie uzna Konstancji za królową, a w konsekwencji nie pozwoli na oprawę⁸³. Pojawiły się pomówienia, że oprawa królowej została już wyznaczona bez udziału sejmu. Znalazło to odbicie w grawaminach szlacheckich z 1606 roku⁸⁴. W pismach z okresu rokoshu z 1607 roku wnioskowano, aby ci „Którzy na reformacją terażniejszą potajemnie *privata autoritate* konsens dawali”, pociągnięci zostali do odpowiedzialności⁸⁵. W legacji na sejmik proszowicki, władca zaprzeczał, że wyznaczył oprawę królowej, gdyż „to za zdaniem stanów R.P. odprawować się zwykło”⁸⁶. Sprawę oprawy dla królowej pominięto w królewskiej legacji na sejm w 1606 roku⁸⁷.

Król powrócił do tematu w roku następnym, wyznaczając termin zwołania sejmu w Warszawie na 7 maja 1607 r. i terminy sejmików. W liście do kardynała Bernarda Maciejowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, przed sejmem 1607 roku zalecał, aby „Oprawę Królowej J.M. namówić i zawrzeć”⁸⁸. W legacji na sejm

⁸² „Stąd gdy nad spodziewanie wszystkich rzecz tę spiesznej popierano, [...] ludzie dojrzałego zdania [...] w podejrzenie wpadać poczęli, aby to połączenie z Austryjakami nie było zakładem jakiegoś tajemnego związku, opłatą wolności polskich między świekrami narzeczonych skojarzonego”. Zob. *Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego*, przekł. A. Chrzęszczewski, wstęp J. Bartoszewicz, Kraków 1870, s. 104, 107. Podobne obawy szlachty wynikające ze związków z Habsburgami odnotowuje Piasecki w związku z małżeństwem Zygmunta III z siostrą zmarłej żony, Konstancją, a także Władysława IV z Cecylią Renatą, zob. *Kronika Pawła Piaseckiego...*, s. 179, 185, 195, 413–414.

⁸³ **E. Opaliński**, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995, s. 153.

⁸⁴ *Aby oprawa królowej jmci terażniejszej, jeśliby prywatnie uczynioną była, została czczą i nieważną*, [w:] **J.U. Niemcewicz**, *Dzieje panowania Zygmunta III...*, t. II, s. 45.

⁸⁵ *Odpowiedź szlachty województw wielkopolskich zgromadzonej pod Sieradzem na poselstwo szlachty województwa sieradzkiego, spod Sieradza 22 marca 1607 r.* [w:] ASWPiK, s. 364–365, nr 138.

⁸⁶ *Legacya, dana posłowi królewskiemu na sejmik posejmowy województwa krakowskiego, złożony w Proszowicach na 3 czerwca 1606 r. Z Warszawy 17 maja 1606 r.* [w:] *Akta Sejmikowe Województwa Krakowskiego* (dalej: ASWK), t. I: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, PAU, Kraków 1932, nr 90, s. 291; zob. **J. Maciszewski**, *Wojna domowa w Polsce (1606–1609). Studium z dziejów walki przeciw kontrreformacji*, część I: *Od Stężycy do Janowca*, Ossolineum, Wrocław 1960, s. 134.

⁸⁷ **I. Lewandowska-Malec**, *Zabezpieczenie majątkowe...*, s. 44.

⁸⁸ *Punkta listu królewskiego do kardynała Bernarda Maciejowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, z Krakowa 7 lutego 1607 i komentarz do poselstwa ze zjazdu kolskiego do kardynała*, [w:] ASWPiK, t. I, cz. 1: 1572–1616, nr 122 s. 333.

zaprzeczał plotkom, jakoby sam wyznaczył oprawę dla królowej, gdyż „to za zdaniem Stanów odprawować się zwykło”⁸⁹. Żądał od posłów:

abyście Wm. na uczynienie oprawy K. Jey M. terażniejszy według dawnego zwyczaju y prawa Coronnego na przyszły Sejm Posłom swym moc y władzę zupełną dać raczyli, tymże przykładem swych Przodków idąc miłość y życzliwość swą J. K. M. Panu swemu oświadczyć Wm. nie zaniechacie pewnien tego J.K.M. bydź raczy⁹⁰.

Sejmik krakowski 13 grudnia 1608 r., w związku z zawarciem przez Zygmunta III drugiego małżeństwa z Konstancją Habsburg, polecił dowiedzieć się, czy przywilej wydany poprzedniej żonie króla na oprawę został zwrócony do skarbu⁹¹. Po śmierci królowej Anny, pierwszej żony Zygmunta III (zmarła w 1598 roku), oprawę nieboszczki przepisano na jej syna Władysława⁹², co wywołało sprzeciw opozycji. We wcześniejszych wotach senatorskich, przewodzący opozycji antykrólewskiej, wielki kanclerz koronny Jan Zamoyski, stwierdzał, że wielu spośród szlachty jest przeciwnych temu przepisaniu, gdyż grozi to podziałem dóbr Rzeczypospolitej⁹³. Konstytucję sejmową znoszącą oprawę posagu zmarłej królowej uchwalono dopiero na sejmie 1607 roku⁹⁴. Wobec niepowodzenia planów królewskich, kwestia nowej oprawy wypłynęła ponownie przed sejmem 1609 roku, o czym informował wojewoda poznański Hieronim Gostomski w liście z dnia 3 grudnia 1608 roku, skierowanym na sejmik przedsejmowy w Środzie⁹⁵. Na sejmie 1609 roku uchwalono konstytucję *Oprawa Królowej Jejmości Konstancyi*⁹⁶, w której wymienione zostały dobra koronne i litewskie będące zabezpieczeniem wniesionego przez królową posagu.

Jeszcze przed sfinalizowaniem starań o rękę Cecylii Renaty, córki cesarza Rudolfa II, Władysław IV wystąpił w drugiej połowie 1636 roku, w instrukcji skierowanej na sejmiki szlacheckie, z postulatem przekazania w charakterze dzierżaw na prawie lennym 16 starostw w Koronie i Wielkim Księstwie Litew-

⁸⁹ Cyt. za **I. Lewandowska-Malec**, *Zabezpieczenie majątkowe...*, s. 45.

⁹⁰ Cyt. za *ibidem*.

⁹¹ *Instrukcja dana posłom na sejm*, [w:] ASWK, t. I: 1572–1620, nr 109, pkt 7, s. 333. Podobnie wypowiedział się sejmik lubelski w instrukcji z 6 grudnia 1608 r., zob. **M. Ujma**, *Sejmik lubelski 1572–1696*, Semper, Warszawa 2003, s. 73.

⁹² **W. Sobieski**, *Pamiętny sejm (1606)*, Gebethner i Wolff, Warszawa – Lublin – Łódź – Kraków 1913, s. 104.

⁹³ **A. Strzelecki**, *Sejm z r. 1605*, PAU, Kraków 1921, s. 141.

⁹⁴ *Zniesienie oprawy Królowey Ieymości zmarłej, małżonki Naszey*, [w:] *Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 2, s. 344, pkt 18.

⁹⁵ *Jest też prośba do nas i privatim, i publice, aby oprawa Królowej J.M., pani naszej, uczyniona była [...]*, *List Hieronima Gostomskiego...*, [w:] ASWPiK, t. I, cz. 1: 1572–1616, nr 154, s. 390.

⁹⁶ *Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 2, s. 383, pkt 13.

skim, z zachowaniem wszelkich obciążeń na rzecz Rzeczypospolitej. Starostwa te miały być zarazem oprawą dla przyszłej małżonki królewskiej⁹⁷. Propozycja ta nie spotkała się z akceptacją ze strony sejmików⁹⁸.

Po ślubie monarchy z Cecylią Renatą Habsburżanką⁹⁹, sejmik lubelski w styczniu 1638 roku wystąpił z postulatem, aby dobra oprawne matki króla, Anny Austriaczki, stały się oprawą nowej królowej¹⁰⁰. Małżeństwa królów polskich z Habsburżankami nie cieszyły się – jak wspomniano wyżej – popularnością wśród szlachty. Znalazło to wyraz w stosunku szlachty do zabiegów króla o oprawę dla Cecylii Renaty. Na sejmie 1638 roku „[...] starał się Krul, aby Rzplta reforme Krolowey uczyniła, o co siła Rzplta przez Posłów czyniła trudności [...]”. Za złe miano władcy, że: po pierwsze – zawarł związek małżeński z Austriaczką bez zgody Rzeczypospolitej; po drugie – koronę i insygnia pobrano ze skarbu bez zgody senatorów; po trzecie – koronacja odbyła się w Warszawie a nie, jak nakazywał zwyczaj, w Krakowie¹⁰¹. Na skutek przedłużenia obrad sejmu, ponad okres „sześciu niedziel”, część posłów niezadowolona z tego, „że czas seymowi przewleczono, zbrzydziwszy sobie kłutnie”, odjechała do domu¹⁰². Pozostali, przy poparciu ze strony senatorów, uchwalili konstytucję¹⁰³. Kanclerz wielki litewski, Stanisław Albrycht Radziwiłł, pisząc o zakończeniu obrad sejmu 1638 roku, odnotował: „Ustalono oprawę królowej z obu stron, jak nigdy przedtem”¹⁰⁴.

Ponownie w związek małżeński władca wstąpił w marcu 1646 roku. Król nosił się z planami wojny z Turcją i czynił zaciągi wojska bez zgody sejmu. Bardzo nieprzychylnie nastroje szlachty wobec zamiarów króla¹⁰⁵ mogły zaważyć na decyzjach sejmików przedsejmowych. Sejmik wiszeński w instrukcji umieścił na przykład wymóg, aby posłowie nie zgadzali się na oprawę posagu Ludwiki Marii, żony Władysława IV, dopóki ten nie nakaże cudzoziemcom opuścić

⁹⁷ R. Kołodziej, *Pierwszy sejm...*, s. 73–74.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 91–92.

⁹⁹ Ślub odbył się 12 września 1637 r., E. Rudzki, *Polskie królowe...*, t. II, s. 104.

¹⁰⁰ M. Ujma, *Sejmik lubelski...*, s. 73.

¹⁰¹ *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza...*, t. I, s. 251.

¹⁰² *Ibidem*; *Kronika Pawła Piaseckiego...*, s. 421; K. Kwiatkowski, *Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV. Króla polskiego i szwedzkiego napisane...*, Warszawa 1823, s. 192–193.

¹⁰³ *Oprawa K.I.M. Cecylii Renaty*, VL, III, f. 926.

¹⁰⁴ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2: 1637–1646, przekł. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, PIW, Warszawa 1980, s. 90; E. Rudzki, *Polskie królowe...*, t. II, s. 105.

¹⁰⁵ W. Czaplński, *Władysław IV i jego czasy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1976, s. 373–375.

Korony, nie rozpuści wojska i nie zaniecha planów wojny¹⁰⁶. W propozycjach na sejm o oprawie wspominał kanclerz koronny Jerzy Ossoliński¹⁰⁷. Wniosek o uchwalenie oprawy, mimo obaw króla, poparty został przez dużą część sejmików, o czym w czasie obrad mówił podkanclerzy koronny Jędrzej Leszczyński, biskup chełmiński¹⁰⁸. Wniosek o wyznaczenie oprawy wnosił też na audiencji w senacie poseł francuski Mikołaj de Fletcelles¹⁰⁹. Ostatniego dnia obrad sejmowych (7 grudnia 1646 r.) kanclerz koronny Jerzy Ossoliński w imieniu króla ponowił wniosek. „Poparło go wielu senatorów; ja również o to samo prosiłem w imieniu wszystkich urzędników litewskich. Nad spodziewanie wszystkich doprowadzono do skutku oprawę [...]” odnotował w *Pamiętnikach* A.S. Radziwiłł¹¹⁰. Sejm 1646 roku uchwalił stosowną konstytucję¹¹¹.

2.3. Oprawa Eleonory Habsburg

Zawiedzione nadzieje na wynik elekcji po abdykacji Jana Kazimierza, wybór na króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego oraz plan jego małżeństwa z Habsbur-

¹⁰⁶ *Instrukcja sejmiku wiszeńskiego posłom na sejm z 13 września 1646 roku*, AGZ XX, Lauda, t. 1: *Lauda wiszeńskie*, nr 227 pkt 15, s. 484.

¹⁰⁷ 28 października, *propozycja na sejm jp. Kanclerza kor. Jerzego Ossolińskiego*, [w:] **A. Mosbach**, *Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowiny Szlaskiej* [...], Nakładem Autora, Wrocław 1860, s. 334.

¹⁰⁸ Podkanclerzy mówił m.in.: „Widząc ja wiele sejmików zgodę, że pozwalają na oprawę tę, którą prawo zawsze mieć chciało [...]”, *Votum Imści Xiędza podkanclerzego Koronnego Biskupa chełmińskiego Jędrzeja Leszczyńskiego na sejmie sześciomiesięcznym r. 1646 dnia 29. Oktobra*, [w:] **A. Podgórski** (wyd.), *Pomniki dziejowe Polski wieku siedemnastego*, t. I, Wrocław 1840, nr 33, s. 118; zob. też: *Artykuły wdztwa lubelskiego anni 1646 na sejmiku dnia 16 septembra odprawionym na sejm przypadły uchwalone*, [w:] **K. Szajnocha**, *Dwa lata dziejów naszych, Dzieła Karola Szajnochy*, t. IX, Nakład Józefa Ungra, Warszawa 1877, s. 252; 15 września, *Instrukcja dana posłom sejmiku wilkomierskiego na sejm warszawski*, [w:] **A. Mosbach**, *Wiadomości do dziejów...*, s. 315; 17 września, *Instrukcja ichmościom pp. posłom [...] na sejmiku proszowskim pro die XVII septembr [...] dana*, [w:] *ibidem*, s. 319; **M. Ujma**, *Sejmik lubelski...*, s. 73.

¹⁰⁹ *Propozycja Imści Pana Kanclerza koronnego Jerzego Ossolińskiego na sejm w roku 1647 4. maja w Warszawie*, [w:] *Pomniki dziejowe Polski wieku siedemnastego*, t. I, nr 36, s. 128. Jak pisze Paweł Piasecki „poseł króla francuskiego [...] pozostał przy boku królowej aż do koronacji [...] i pokąd umowa przedślubna nie została potwierdzona od stanów, na sejm do Warszawy pod koniec miesiąca października zwołanych”, *Kronika Pawła Piaseckiego...*, s. 431, **K. Kwiatkowski**, *Dzieje narodu polskiego...*, s. 327, 349.

¹¹⁰ **A.S. Radziwiłł**, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2: 1637–1646, s. 550–551; **E. Rudzki**, *Polskie królowe...*, t. II, s. 135.

¹¹¹ *Oprawa Królowej Iey Mci Ludowiki Maryi*, VL, IV, f. 90.

żanką, zaowocowały ostrą opozycją stronnictwa profrancuskiego (malkontenci) wobec nowego monarchy¹¹². Małżeństwo Michała Korybuta Wiśniowieckiego z arcyksiężniczką Eleonorą¹¹³, niekonsultowane ze szlachtą, oraz pośpiech, z jakim ślub był zawierany, rodziły, podsycane przez opozycję, obawy o to, czy monarcha nie szykuje zamachu na swobody szlacheckie¹¹⁴.

Niechęć części szlachty wobec małżeństwa króla z Eleonorą spowodowała, że sejmik krakowski odłożył sprawę wyznaczenia reformacji na późniejszy termin „pod uwagę całej RP i zgodę inszych wszystkich województw”¹¹⁵, Podobnie postanowił sejmik kujawski¹¹⁶. Jedyne sejmik lubelski zgadzał się na odpowiednią oprawę dla królowej¹¹⁷. Na pierwszym sejmie 1670 roku¹¹⁸, w propozycjach od tronu, wnioskowano o przyznanie królowej oprawy¹¹⁹. Ustanowieniem reformacji królowej zainteresowany był dwór wiedeński, reprezentowany przez rezydenta cesarskiego przy królu Michale Korybucie, barona Augusta von Mayerberga¹²⁰. Malkontenci dążyli do zerwania obrad, co też nastąpiło¹²¹. W uniwersale na sejmiki relacyjne po zerwanym sejmie monarcha informował o wysiłkach, jakie

¹¹² **X. Liske**, *Cudzoziemcy w Polsce, L. Naker – U. Werdum – J. Bernouill – J.E. Biester – J.J. Karsch*, Gubrynowicz i Schmidt, Lwów 1876, s. 65; **A. Przyboś**, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Wydawnictwo Literackie, Kraków – Wrocław 1984, s. 64, 65–66, 84 i n.; **M. Sokalski**, *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Historia Jagiellonica, Kraków 2002, s. 99.

¹¹³ *Pamiętnik Mikołaja Jemiółowskiego towarzysza lekkiej chorągwi ziemianina województwa bełskiego obejmujący dzieje Polski od 1648 do 1679*, wydał A. Bielowski, Lwów 1850, s. 218; *Diariusz sejmu nadzwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Historia Jagiellonica, Kraków 2004, s. 63.

¹¹⁴ **M. Sokalski**, *Między królewskim...*, s. 111, 113, 117; **J. Besala**, *Małżeństwa królewskie. Władcy elekcyjni*, Bellona, Warszawa 2007, s. 269.

¹¹⁵ *Instrukcja [...] z 22 stycznia 1670 roku*, ASWK, III, 1661–1673, nr 123, s. 123 pkt 4.

¹¹⁶ Nr 74 *Instructio conventus Radziejoviensis 22 januarius 1670*, [w:] **A. Pawiński**, *Rządy sejmikowe w epoce królów elekcyjnych 1572–1795. Lauda i instrukcyje 1572–1674*, t. II, Warszawa 1888, s. 261.

¹¹⁷ **M. Sokalski**, *Między królewskim...*, s. 117.

¹¹⁸ Obradował w dniach od 5 marca do 19 kwietnia 1670 r.

¹¹⁹ *Diariusz sejmu nadzwyczajnego 1670 roku*, s. 25 pkt. 8.; s. 58 pkt 8.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 63.

¹²¹ *Ibidem*, s. 60, 63, 82, 100; **A. Przyboś**, *Michał Korybut...*, s. 104; **J. Besala**, *Małżeństwa królewskie...*, s. 270.

podjął, aby doprowadzić obrady do pomyślnego końca. Odłożył nawet „na stronę *desideria nostra* i reformację Królowej Jejmcii małżonki naszej”¹²².

Do tematu powrócono na kolejnym sejmie, jesienią 1670 roku. W instrukcji na sejmiki przedsejmowe król m.in. informował, że bez ustanowienia zabezpieczenia majątkowego posagu królowej nie może domagać się wypłaty jej posagu¹²³. Przeciwnicy króla stawili się nielicznie, większość przybyłych na obrady opowiedziała się za Michałem Korybutem¹²⁴. Argumentem skłaniającym do wyznaczenia przez sejm oprawy królowej był fakt, że „Austria [...] stanowczo oświadczyła iż nie wyliczy summy posażnej. Dopóki zabezpieczenia jej nie znajdzie w prawie zastawnem”¹²⁵. W diariuszu sejmowym odnotowane zostało pięć głosów senatorskich popierających wniosek¹²⁶, który również poparli posłowie szlacheccy¹²⁷. Sejm wyraził zgodę na koronację Eleonory i uchwalił „za iednostaynym zezwoleniem wszystkich Stanów Koronnych, y W. X. Lit. *Et Provinciarum annexarum*, oprawę Nayiasniejszey Krolowey Ieymci Pani Małżonki naszey”¹²⁸. Po śmierci Michała Korybuta Wiśniowieckiego sejm konwokacyjny wyznaczył królowej oprawę wdową¹²⁹.

2.4. Oprawa Marii Kazimiery

Sprawa wiana królowej nie została poruszona w instrukcjach królewskich na sejmiki przedsejmowe. Podczas sejmu 1678–1679 roku królowa Maria Kazimiera Sobieska zdecydowała się sama o nie zadbać. Wniosek o oprawę zgłoszony

¹²² Cyt. za **M. Sokalski**, *Między królewskim...*, s. 123; podobnie **A. Przyboś**, *Michał Korybut...*, s. 110.

¹²³ **I. Czamańska**, *Wiśniowieccy monografia rodu*, Poznań 2007, s. 266; zob. też ASWK, t. III, s. 323–320.

¹²⁴ „Z początkiem jesieni sejm ów rozpoczynał się dosyć pomyślnie, gdyż z razu fakcja była nieliczna i milcząca [...]”, **W. Kochowski**, *Roczników polskich klimakter IV...*, s. 95; *Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego...*, s. 218; **T. Korzon**, *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, t. 2, Nakład AU, Kraków 1898, s. 410.

¹²⁵ **W. Kochowski**, *Roczników polskich klimakter IV...*, s. 98.

¹²⁶ Były to głosy: biskupa poznańskiego Stefana Wierzbowskiego, biskupa płockiego Jana Gembickiego, wojewody sandomierskiego Jana Tarła, kasztelana wileńskiego Mikołaja Stefana Paca, wojewody lubelskiego Władysława Reja, zob. *Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku*, wyd. K. Przyboś, M. Ferenc, Historia Jagiellonica, Kraków 2005, s. 19, 20 24, 25, 26.

¹²⁷ *Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku*, s. 81, 86, 91, zob. nr 76 *Instructio pro comitiis Varsaviensibus 29 Jul. 1670* [w:] **A. Pawiński**, *Rządy sejmikowe...*, t. II, s. 288.

¹²⁸ *Oprawa Nayiasniejszey Krolowey Ieymci Eleonory*, VL, V, f. 56–57; **T. Korzon**, *Dola i niedola...*, s. 410; **A. Przyboś**, *Michał Korybut...*, s. 114–117.

¹²⁹ VL, V, *Articuli Pactorum Conventorum* f. 268–269.

w imieniu królowej Kazimiery przez kanclerza królowej Jana Chryzostoma Załuskiego¹³⁰ został odrzucony. Nieustępliwość królowej, która ponowiła wniosek, doprowadziła do uchwalenia konstytucji *Oprawa Najaśniejszey Krolowey Imci Maryi*¹³¹.

2.5. Oprawa Marii Józefy

Oprawienie posagu królowej Marii Józefy, żony Augusta III, nastąpiło na sejmie pacyfikacyjnym 1736 roku, kończącym wojnę domową o tron polski. W tekście konstytucji stany sejmujące odwołały się do postanowienia o oprawie, zamieszczonego w paktach konwentach¹³².

W konstytucjach uchwalonych przez sejm wymieniano m.in. starostwa, z których dochody miały stanowić zabezpieczenie posagu wnoszonego przez królową oraz wysokość przywianku, stanowiącego równowartość wiana.

3. Wnioski

Uzgodniony przez strony kontrakt małżeński nakładał na króla – pana młodego obowiązek oprawienia posagu. Panujący w Rzeczypospolitej szlacheckiej nie miał jednak prywatnego majątku, w związku z czym decyzje o zabezpieczeniu posagu podejmowała Rzeczpospolita czyli stany sejmujące. Oprawa żon królewskich była zabezpieczeniem ich posagu na majątku Rzeczypospolitej. Czerpanie dochodów z dóbr Rzeczypospolitej w praktyce nie zawsze było możliwe. Dopóki żyli posesorzy trzymający dobra oprawne, królowa pozbawiona była tych dochodów. Ten brak królowie starali się wypełnić, podejmując na sejmach starania o uzyskanie dochodów na rzecz małżonek z innych źródeł, do czasu aż pojawią się wpływy z oprawnych dóbr.

Po śmierci króla na utrzymanie królowej wdowy uchwalano oprawę wdowią. Oprawa przyznana Annie Jagiellonce stanowiła rekompensatę za zrzeczenie się przez nią prawa do spadku dynastycznego na rzecz Rzeczypospolitej. Inicjatorem zabezpieczenia posagu w okresie bezkrólewia były zgromadzenia szlacheckie, po

¹³⁰ W. Dobiecki, *Marya Kazimira...*, s. 33; N.A. Salvandy, *Historia Jana...*, s. 205; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński...*, s. 94.

¹³¹ VL. V, f. 551; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński...*, s. 117, 121. zob. T. Szulc, *Status materialny...*, s. 289 i n.

¹³² VL. VI, f. 658–659; S. Dunczewski, *Traktat o starostwach tak w Koronie jak i w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa 1758, s. 28.

elekcji – monarcha, wyjątkowo – sama królowa. Zainteresowani ustanowieniem reformacji byli dyplomaci tego dworu, z którego wywodziła się małżonka króla, zaś w okresie ostatniej elekcji (1764 roku) – dyplomaci rosyjscy. Odbywało się to często w trakcie ostrej walki politycznej między opozycją a królem. Szlachtę cechowała daleko posunięta nieufność wobec monarchy. Szlachta nie chciała pod żadnym względem wzmocnienia materialnego monarchii, tym samym uszczuplenia swego interesu ekonomicznego. Zarazem zgoda na uchwalenie oprawy stawała się jedną z form presji wywieranej na władcę, mającą go skłonić do odstąpienia od pewnych zamiarów zagrażających, zdaniem szlachty, jej wolnościom. Okoliczności towarzyszące każdorazowo ustanowieniu oprawy były inne. Panujący musiał czasem ponawiać żądanie uchwalenia oprawy dla królowej na kolejnym sejmie. Praktyka pokazała, że wniosek monarchy, mimo oporu opozycji, rozstrzygany był zwykle po jego myśli.

Bibliografia

- Abracham W.**, *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim*, Studia Nad Historią Prawa Polskiego, pod red. O. Balzera, t. IX, Lwów 1925.
- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie* (AGZ), t. 20, wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, *Lauda sejmikowe*, T. 1: *Lauda wiszeńskie 1572–1648 r.*, opr. A. Prochaska, Lwów 1909.
- Akta Sejmikowe Województw Poznańskiego i Kaliskiego*, t. I: (1572–1632), cz.1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, PWN, Poznań 1957.
- Akta Sejmikowe Województwa Krakowskiego*, t. I: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, PAU, Kraków 1932.
- Augustyniak U.**, *Wazowie i „królowie rodacy”*. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku, Semper, Warszawa 1999.
- Bartoszewicz J.**, *Anna Jagiellonka. Dwa tomy w jednym*, Nakładem Kazimierza Bartoszewicza, Kraków 1882.
- Besala J.**, *Małżeństwa królewskie. Władcy elekcyjni*, Bellona, Warszawa 2007.
- Bogucka M.**, *Anna Jagiellonka*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1994.
- Byliński J.**, *Zygmunt III Waza*, [w:] I. Kaniewska (red.), *Królowie elekcyjni. Leksykon biograficzny*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1997, s. 39–66.
- Chłapowski K.**, *Starostwie Małopolsce 1565–1668*, [w:] A. Izydorczyk, A. Wyczański (red.), *Spółczeństwo Staropolskie*, t. IV, PWN, Warszawa – Kraków 1990.
- Chwałkowski M.**, *Regni Poloniae ius publicum [...]*, Regiomontani 1684.
- Ciara S.**, *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990.
- Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. 1, cz. 1–2, wyd. M. Dogiel, Vilno 1768.
- Czamańska I.**, *Wiśniowieccy monografia rodu*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2007.
- Czaplewski P. ks.**, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772*, Roczn. Tow. Nauk. w Toruniu, Toruń 1921.

- Czapliński W.**, *Władysław IV i jego czasy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1976.
- Czermak W.**, *Jan Kazimierz. Studya nad jego życiem i charakterem* [w:] idem, *Z czasów Jana Kazimierza. Studya historyczne*, nakładem Seyfarth i Czajkowski, Lwów 1893, s. 1–58.
- Dąbkowski P.**, *Prawo prywatne polskie*, t. I, Tow. dla Popierania Nauki Polskiej, Lwów 1910.
- Dąbrowski J.S.**, *Senat Koronny. Stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza*, Historia Jagiellonica, Kraków 2000.
- Diariusz sejmu nadzwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Historia Jagiellonica, Kraków 2004.
- Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Historia Jagiellonica, Kraków 2005.
- Diariusze i akta sejmowe r. 1591–1592*, wyd. E. Barwiński, Wyd. Komisji Historycznej AU, Kraków 1911.
- Dobiecki W.**, *Marya Kazimira Jana Sobieskiego małżonka*, Dzwon Literacki Pismo Zbiorowe 1846/III, s. 5–91.
- Dunczewski S.**, *Kalendarz polski y ruski na rok pański 1758*, Zamość 1758.
- Dunczewski S.**, *Traktat o starostwach tak w Koronie jak i w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa 1758.
- Dzięgielewski J.**, *Proces tworzenia staropolskiego ustroju politycznego i uwarunkowania jego dekonstrukcji*, [w:] tenże, *O ustroju, decydentach i dysydentach. Studia z dziejów pierwszej Rzeczypospolitej*, Drukarnia Pijarów, Kraków 2011.
- Gloger Z.**, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. III, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974.
- Grzybowski S.**, *Henryk Walezy*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985.
- Hartleb K.**, *Sejm inkwizycyjny r. 1592 (Dyariusze i akta sejmowe 1591–1592)*, wyd. E. Barwiński, Lwów 1912.
- Hejdensztejn R.**, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594 Książ XII*, z łac. przetł. M. Gliszczyński, zyciorysem uzup. W. Spasowicz, t. I, Peterburg 1857.
- Jagiellonki Polskie w XVI. Wieku. Korespondencja Polska [...]*, wyd. A. Przeździecki, t. IV, Kraków 1868.
- Jemiolowski M.**, *Pamiętnik [...] towarzysza lekkiej chorągwi ziemianina województwa belskiego obejmujący dzieje Polski od 1648 do 1679*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1850.
- Kaczmarczyk Z., Lesnodorski B.**, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I: *od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, PIW, Warszawa 1973.
- Kochowski W.**, *Roczników polskich klimakter IV obejmujący dzieje Polski pod panowaniem Króla Michała [...]*, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1853.
- Koczerska M.**, *Zawarcie małżeństwa wśród szlachty w Polsce późnego średniowiecza*, Przegląd Historyczny 1975/LXVI/1, s. 1–22.
- Kołodziej R.**, *Pierwszy sejm z 1637 roku*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2003.
- Komaszyński M.**, *Maria Kazimiera d'Arquien królowa Polski*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1983.
- Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich (1576–1609)*, opr. D. Quirini-Popławska, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986.
- Korzon T.**, *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, t. 1–3, Nakład AU, Kraków 1898.
- Kronika Marcina Bielskiego*, t. III (*księga VI wraz z kontynuacją*), wyd. K.J. Turowski, Sanok 1856.
- Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego*, przekł. A. Chrzęszczewski, wstęp J. Bartoszewicz, Kraków 1870.
- Księga pamiątnicza Jakuba Michałowskiego [...]*, Tow. Naukowe Krakowskie, Kraków 1864.

- Kwiatkowski K.**, *Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV Króla polskiego i szwedzkiego napisane [...]*, Warszawa 1823.
- Lengnich G.**, *Prawo pospolite Królestwa Polskiego [...]*, t. I, Kraków 1761.
- Lepszy K.**, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592)*, PAU, Kraków 1939.
- Lesiński B.**, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Ossolineum, Wrocław 1956.
- Lewandowska-Malec I.**, *Zabezpieczenie majątkowe królowych polskich na przełomie XVI i XVII w. Oprawa wiana Anny i Konstancji z Habsburgów*, [w:] M. Mięka (red.), *Prawo blisko człowieka. Z dziejów prawa rodzinnego i spadkowego*, Materiały konferencji zorganizowanej przez Sekcję Historii Państwa i Prawa Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ, Kraków 7–8 marca 2007 r., Wyd. UJ, Kraków 2008, s. 37–46.
- Liske ks.**, *Cudzoziemcy w Polsce, L. Nanker – U. Werdum – J. Bernouill – J.E. Biester – J.J. Karsch*, Gubrynowicz i Schmidt, Lwów 1876.
- Lubczyński M.**, *Zawieranie małżeństw przez szlachtę w świetle intercyz przedślubnych oblatowanych w krakowskich księgach grodzkich w latach 1680–1730*, [w:] H. Suchojad (red.), *Wesele, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, Semper, Warszawa 2001, s. 137–155.
- Luciński J.**, *Rozwój królewskich w Koronie od schyłku XIV wieku do XVII wieku*, PTPN, Poznań 1970.
- Lulewicz H.**, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Neriton, Warszawa 2002.
- Lubiński W.**, *Historia Polska z opisaniem urzędów polskich [...]*, Wilno 1763.
- Maciszewski J.**, *Wojna domowa w Polsce (1606–1609). Studium z dziejów walki przeciw kontrreformacji*, cz. I: *Od Stężycy do Janowca*, Ossolineum, Wrocław 1960.
- Markiewicz M., Skowron R.** (red.), *Faworycy i opozycjoniści. Król i elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku*, Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 2006.
- Matwijowski K.**, *Sejm grodzieński 1678–1679*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 909, Historia LXI, Wrocław 1985.
- Mayenowa M.R.** (red.), *Słownik Polszczyzny XVI wieku*, t. XXI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992.
- Mosbach A.**, *Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowincyi Szląskiej [...]*, nakładem Autora, Wrocław 1860.
- Niemcewicz J.U.**, *Dzieje panowania Zygmunta III [...]*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1860.
- Ochmann-Staniszevska S.** (red.), *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668*, Publicystyka – eksorbitancje Projekty – memoriały, t. I: 1648–1660, Wyd. UW, Wrocław 1989.
- Opaliński E.**, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995.
- Orzechowski S.**, *Polskie dialogi polityczne (Rozmowa około egzekucyjy i Quincunx) 1563–1564*, wyd. J. Łoś, objaśn. S. Kot, Kraków 1919.
- Orzelski Ś.**, *Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576 [...]*, t. III, wyd. W. Spasowicz, Petersburg i Mohilew 1856.
- Ostrowski T.**, *Prawo cywilne narodu polskiego [...]*, t. I, Warszawa 1787.
- Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza*, z rękopisu wyd. K.W. Wójcicki, t. I, Warszawa 1846.

- Pawiński A.**, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, Źródła Dziejowe, t. VIII, Gebethner i Wolff, Warszawa 1881.
- Pawiński A.**, *Rządy sejmikowe w epoce królów elekcyjnych 1572–1795. Lauda i instrukcje 1572–1674*, t. II, Drukarnia Józefa Bergera, Warszawa 1888.
- Pociecha W.**, *Królowa Bona (1494–1557) czasy i ludzie Odrodzenia*, t. I, PTPN, Poznań 1949.
- Pomniki dziejowe Polski wieku siedemnastego*, t. I, wyd. A. Podgórski, Wrocław 1840.
- Przyboś A.**, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Wydawnictwo Literackie, Kraków – Wrocław 1984.
- Radziwiłł A.S.**, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2: 1637–1646, przekł. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, PIW, Warszawa 1980.
- Rogalski L.**, *Dzieje Jana III Sobieskiego króla polskiego [...]*, Nakład G.L. Glückberga, Warszawa 1847.
- Rudzi E.**, *Polskie królowe. Żony królów elekcyjnych*, t. II, Novum, Warszawa 1987.
- Salvandy N.A.**, *Historja Jana Sobieskiego i Królestwa Polskiego [...]*, tłum. z franc. W. Sierakowski, t. 2, Instytut Staupigiański, Lwów 1861.
- Schmitt H.**, *Dzieje narodu polskiego od najdawniejszych do najnowszych czasów*, Drukarnia Czasu, Lwów 1866.
- Serwański M.**, *Henryk III Walezy w Polsce. Stosunki polsko-francuskie w latach 1566–1576*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976.
- Skrzetuski W.**, *Prawo polityczne narodu polskiego*, t. I, Warszawa 1782.
- Sobieski W.**, *Pamiętny sejm (1606)*, Gebethner i Wolff, Warszawa – Lublin – Łódź – Kraków 1913.
- Sobociński W.**, *Pakta konwenta. Studium z historii prawa polskiego*, Wyd. UJ, Kraków 1939.
- Sokalski M.**, *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy szlachty mało-polskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Historia Jagiellonica, Kraków 2002.
- Spasowicz W.**, *O stosunkach majątkowych między małżonkami wedle dawnego prawa polskiego*, [w:] idem, *Pisma*, t. IV, Petersburg 1892.
- Staszewski J.**, *August II Mocny*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1998.
- Strzelecki A.**, *Sejm z r. 1605*, PAU, Kraków 1921.
- Sucheni-Grabowska A.**, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2007.
- Szajnocha K.**, *Dwa lata dziejów naszych*, [w:] *Dziela Karola Szajnochy*, t. IX, Nakład Józefa Ungra, Warszawa 1877.
- Szujski J.**, *Dziela*, Serya II, t. III, Kraków 1894.
- Ujma M.**, *Sejmik Lubelski 1572–1696*, Semper, Warszawa 2003.
- Dubas-Urwanowicz E.**, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewskich po śmierci Zygmunta Augusta*, Wyd. Uniw. w Białymstoku, Białystok 1998.
- Volumina Constitutionum*, t. II: 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, do druku przygotowali: S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Wydawnictwa Sejmowe, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, t. II: 1550–1609, vol. 1 I: 1587–1609, do druku przygotował: S. Grodziski, Wydawnictwa Sejmowe, Warszawa 2008.
- VL, III, VI, wyd. xx Pijarów, Petersburg 1859.
- Wdowiszewski Z.**, *Genealogia Jagiellonów i Domu Wazów w Polsce*, Avalon, Kraków 2005.
- Winiarz A.**, *Polskie prawo majątkowo-mażeńskie w wiekach średnich*, RAU Wydz. Hist.-Filoz., Serya II, t. XII, Kraków 1899.
- Wójcik Z.**, *Jan Sobieski 1629–1696*, PIW, Warszawa 1983.

Zalaszowski M., *Ius Regni Poloniae ex statutis et constitutionibus ejusdem Regni [...]*, t. I, Po-
snae MDCCI.

Zielińska T., *Rozważania nad kwestią wyposażania szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim*,
Kwartalnik Historyczny 1989/XCV/1–2, s. 93–109.

Zielińska Z., *Polska w okowach „systemu północnego” 1763–1766*, Arkana, Kraków 2012.

Tadeusz SZULC

DOWRY INSURANCE OF QUEENS IN THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH

(Summary)

Pre-nuptial contracts obliged the king to insure the queen's dowry. Without fulfilling this condition, the queen's dowry was not transferred to the king. In the Polish – Lithuanian Commonwealth the monarch did not own private assets. Decisions about insuring the queen's dowry were taken by the Parliament of the Commonwealth (Sejm Rzeczypospolitej Szlacheckiej). After the king's death, the maintenance of the queen widow was secured with the widow's dowry insurance. The dowry insurance of Anna Jagiellonka constituted a compensation for her right to the family inheritance, which she renounced in favor of the Polish Kingdom. During the interregnum, the initiative to secure the queen's dowry was taken by the Parliament after the election – by the monarch, in exceptional circumstances – the queen herself. Diplomats of the queen's royal house insisted that the Parliament grants the dowry insurance, while during the last election (1764) this interest was represented by Russian diplomats. Securing the queen's dowry often took place in a vehement political fight between the king and his opposition, which tried to force the king into making political concession. Circumstances in which the dowry insurance was granted were different each time. Sometimes the king had to repeat on the next parliamentary session his request to grant the insurance to the queen. The practice shows that the king's request was usually granted, notwithstanding the resistance of the political opposition.

Keywords: queen's dowry; pre-nuptial agreement; marriage articles; dowry insurance; emoluments of the queen; financial securing of the queen's dowry